

REZUMAT

EDIFICARE ȘI INOVAȚIE. PATRIMONIU ȘI ARTE ÎN STUDII CULTURALE

Teză de abilitare în Studii culturale

conf. univ. dr. LAURA MESINA,
Școala Doctorală „Spațiu, Imagine, Text, Teritoriu”/
Centrul de Excelență în Studiul Imaginii
Universitatea din București

Studiile culturale reprezintă un domeniu prin excelență interdisciplinar, așa cum a fost anunțat încă de la înființarea sa în mediul universitar britanic, în urmă cu exact 60 de ani. În România, la deschiderea activității științifice la nivel doctoral în 2016 la Universitatea din București, de către Școala Doctorală „Spațiu, Imagine, Text, Teritoriu” (SD SITT)/ Centrul de Excelență în Studiul Imaginii (CESI), această caracteristică i-a fost asigurată prin extensii teoretice și analize în primul rând către arte și arhitectură; astfel s-a dezvoltat specializarea doctorală *studii culturale vizuale*.¹

În teza de abilitare pe care o propun în acest domeniu, vizând cu precădere specializarea amintită mai sus, prezint și argumentez relația dintre, pe de o parte, publicațiile, proiectele instituționale și de cercetare și activitatea didactică pe care o desfășor de aproape trei decenii la Universitatea din București și, pe de altă parte, consolidarea *Studiilor culturale* în învățământul umanist, în mod special la centrul de cercetare și departamentul a căror co-fondatoare sunt. Date fiind colaborările instituționale, parcursul meu academic la Facultatea de Litere, începând cu anii 1990, a stat permanent sub semnul necesității *edificării și inovării*, prin asimilarea de teorii și discipline internaționale. În cazul meu, această deschidere a dus de la studii literare (structuralism/ naratologie) la antropologie simbolică, istoria mentalităților, studiul imaginarului și, mai târziu, de la teorie critică (poststructuralism) la studii culturale contemporane.

Teza este alcătuită din două părți: prima este dedicată prezentării celor mai importante lucrări publicate de mine, în relație cu arealele științifice numite mai sus; a doua este dedicată prezentării portofoliului profesional și direcțiilor pe care le propun în programul didactic și de cercetare, inclusiv pentru îndrumarea de doctorat.

Introducerea are la rândul său două nivele. Mai întâi, în „Preamul. Prin filtrul unei (alte) teze de abilitare”², am schițat un set de vectori conceptuali ce organizează întreaga teză: *edificare – inovație, context – conștiință istorică, interdisciplinaritate – pluriperspectivism, sens – hermeneutică, obiect cultural – „efect de prezență”, dispozitive ale reprezentării site-specific, imagine – imaginație –*

¹ Domeniul științific *Studii culturale* a debutat în România încă din anii 1990-2000, odată cu înființarea unor centre de cercetare și programe de studii de arie, la nivel de licență, apoi de masterat. Deschiderea domeniului în anul 2016 la nivel de doctorat la SD SITT/CESI a intervenit la 15 ani de activitate ai centrului de cercetare și 10 ai departamentului său doctoral (atunci, doar cu domeniul Filologie), perioadă în care abordarea specifică a domeniului a fost consolidată prin programe de masterat de cercetare în Studii culturale interdisciplinare, proiecte de cercetare și publicații de specialitate. Studii culturale vizuale reprezintă o specializare unică în mediul universitar românesc.

² M-am raportat la Jean Baudrillard, *L'autre par lui-même*, Habilitation [1972], Éditions Galilée, Paris, 1987.

imaginar. Apoi, în „Contextualizări și direcții de cercetare”, am prezentat succint contextele formatoare în care am publicat primele studii interdisciplinare (predoctorale), concepute deja la granița studiilor literare cu antropologia, istoria mentalităților, teoriile imaginariului, filosofia istoriei și istoria ideilor. Am dat astfel relevanță noțiunii de „context” odată cu prezentarea propriului meu parcurs intelectual, pe fundalul istoric, instituțional și științific din două perioade opuse politic: 1984-1989 – 1990-1995. În cazul meu, tocmai în aceste contexte am făcut trecerea de la analiza structuralistă a textului (decontextualizarea obiectului de cercetare și închiderea asupra lui însuși) la analiza poststructuralistă (deschisă și totodată critică) a discursului și a obiectului cultural. Cum contextele, problematizările și soluțiile teoretice s-au schimbat rapid în deceniile care s-au scurs de atunci, această ultimă opțiune de interpretare se regăsește doar parțial în programul meu actual de cercetare, focalizat în prezent asupra valorificării istorice, epistemologice și ontologice a obiectului cultural în arte și structuri patrimoniale.

Prima parte a tezei, intitulată „Edificare și inovație. Modele interdisciplinare”, este dedicată prezentării celor patru direcții de cercetare susținute de publicațiile mele postdoctorale (după 2004)³.

În primul subcapitol, „Teoria și arheologia imaginariului antic și medieval”, am prezentat modelele teoretice pe care le-am propus în două volume de autor incluse în această direcție de cercetare: *Imaginarul medieval. Forme și teorii*⁴ și *Uitarea Romei. Studii de arheologie a imaginariului*⁵. Pentru sistematizarea acestor modele, am urmărit și am pus în relație: *edificarea* sistemelor de putere, a conștiinței comunității politice și a registrelor vizualității publice (prin iconografii, ritualuri, obiecte de ceremonial); *edificarea unui imaginar* al politicului, reprezentativ istoric și cultural; *praguri istorice*, mutații urbane și simbolice, dislocări de sisteme de reprezentare și de scenografii ale puterii, chiar cu *inovații* majore (precum mutarea sediului puterii imperiale romane de la vest la est, oficializarea religiei creștine, renunțarea la credințele romane etc.); *conștiința istorică* a edililor; *efectele de prezență* ale actorilor politici pe scenele puterii, în spațiul public, în *dispozitivele de reprezentare* (formate din text, imagine, obiect, urbanism și arhitectură).

În primul volum, am propus o lectură a imaginariului ca sistem, pentru care am proiectat două matrice interdependente. Prima matrice este generală și este de inspirație lingvistică („gramatica imaginariului”). A doua este ancorată în specificul unei perioade istorice, și anume evul mediu ortodox (cu un corpus de referințe din cultura română, în special cea scrisă). Teza celui de-al doilea volum, despre caracterul politic al imaginariului colectiv, a fost dezvoltată pe baza unei metode de „arheologie a ideilor” (inspirată de lucrarea lui Michel Foucault, *L'archéologie du savoir*, 1969), extinse asupra ceremonialurilor și vocabularului filosofic despre imagine și cetatea-oraș.

Am situat în centrul cercetării ritualul *funus imaginarium*, un spectacol al măștilor legitimize ale strămoșilor, componentă a ceremonialului funerar imperial (secolele I-IV), și în care am identificat argumentul major al caracterului politic al imaginariului colectiv. De la acest prag istoric am trasat un parcurs descendent, către ceremonialul funerar și filosofia greacă. Am urmărit ecurile acesteia până la constituirea vocabularului puterii și imaginii creștine. Am revenit, așadar, în secolul IV, dar pentru procesul de fondare a Constantinopolului în detrimentul Romei și pentru consecințele acestei mutații majore. Am urmărit apoi alte câteva perioade de cotitură (printre care domnia lui Justinian, secolul VI;

³ Numesc aici doar cele două volume principale pentru modelele teoretice ale imaginariului, pe care le-am propus. Studiile și capitolele din diverse volume colective, precum și volumele coordonate și editate se regăsesc în teza extinsă de abilitare și în documentele aferente.

⁴ Laura Mesina, *Imaginarul medieval. Forme și teorii*, Institutul European, Iași, 2013; ed. a II-a, 2015.

⁵ Laura Mesina, *Uitarea Romei. Studii de arheologie a imaginariului*, Institutul European, Iași, 2013; ed. a II-a, 2015 [*L'oblio di Roma. Studi di archeologia dell'immaginario*, tr. in it. di Igor Tavilla, Mimesis Edizioni, Milano, 2024.

apoi iconoclasmul, secolele VII-IX), ce au dus în cele din urmă la ruptura definitivă, spirituală și instituțională, între cele „două Rome” (secolul XI). Pe acest fundal istoric, am urmărit imaginarul puterii creștine de rit bizantin, imaginea basileului, *oikonomia* creștină și valorile antichității în gândirea isihastă. Cercetarea ecourilor acestora în culturile postbizantine, precum și a altor subiecte subsecvente acestor volume, a luat forma altor proiecte și studii publicate ulterior.

În al doilea subcapitol al tezei de față, „Spațiu, vizualitate și arhitecturi intra-textuale medievale”, am prezentat (micro)metoda interdisciplinară la care am lucrat în timp și pe care am aplicat-o în special în lectura textului bizantin și post-bizantin. Pe acesta l-am analizat și interpretat nu pentru caracterul său literar-retoric, ci ca pe un martor istoric și politic, ca actor în construcția regimului vizualității puterii. Deși el nu a jucat același rol pentru imaginarul colectiv precum statuile, ceremonialurile sau frescele figurative, a avut aceeași funcție în imaginarul instituțional și politic: de memorare a portretului princiar, garant al unei comunități. Am urmărit tratate de istorie, cronici de curte, pamflete politice bizantine (spre exemplu, la Ioan Malalas și Procopiu din Cesareea), dar în special „oglinzile principilor”, inclusiv în literatura parenetică post-bizantină. Ulterior, am elaborat o propunere de interpretare sistemică a corpusului de texte medievale prin prisma teoriei tipului de text numit generic *speculum*. Această interpretare completează și consolidează micro-metoda de analiză a textului ca martor istoric și ca obiect cultural ce are un regim intern de reprezentare a puterii. În vocabularul acestei micro-metode, am introdus termeni și perspective din teorie literară, istoria artei, istoria arhitecturii, teorie politică, filosofia istoriei. Demersul este specific studiilor culturale, în general.

În strânsă relație cu subcapitolele anterioare, cel de-al treilea, „Conștiință istorică. Despre/dinspre evul mediu”, trece în revistă studiile de hermeneutică istorică pe care le-am dedicat, fie, pe de o parte, unor principii-autori de tratate de politică medievală și istorie (precum Neagoe Basarab și Dimitrie Cantemir), fie, pe de alta, unor cercetători din medievalistica românească (istorie literară și istoria artei și a arhitecturii, de la Virgil Vătășianu la Vasile Drăguț sau Radu Popa, de la Sextil Pușcariu la Dan-Horia Mazilu), care au edificat și, totodată, au inovat teoretic în domeniu. M-au interesat în special: contextele formatoare și metodele influențate de acestea; ecourile naționalismului cultural în teorie; strategiile de „ieșire din nișă” și de internaționalizare a patrimoniului medieval românesc (cultură scrisă, cultură materială, respectiv pictură parietală și arhitectură); contextualizarea monumentului sau spațializarea textului și transformarea lor în obiecte culturale reprezentative identitar.

Cel de-al patrulea subcapitol, „Spații, vizualitate și arhitecturi patrimoniale artistice (medievale și renaștentiste)”, reprezintă orientarea decisivă a cercetărilor mele către artele vizuale și arhitecturi patrimoniale urbane. Textul rămâne în continuare în discuție, tot ca martor istoric, cu rolul său ilustrativ pentru un context sau o epocă – spre exemplu, cizbele preluate din Constituția locală în programul iconografic realizat în frescă de Ambrogio Lorenzetti la Siena în secolul XIV; ele se înscriu astfel, material, în primul dispozitiv „multimedial” medieval european cu semnificație politică laică (și bazat pe comunicarea dintre imagini, spații interioare, arhitecturi, spații exterioare *intra* și *extra* muros). În studiul dedicat frescei *Il Cenacolo*, de Leonardo da Vinci, textul este un vector implicit al lucrării în sine și al istoriei sale, de la sursele evanghelice folosite de artist, la mărturiile și documentele de epocă, la tratatele de matematică sau de filosofie, la caietele de lucru ale artistului (luate în discuție în studiu), dar și la ulterioarele tratate de istoria artei, rapoarte de teren, corespondență, scrieri științifice (la fel). Fotografia digitală care azi mărește de zeci de mii de ori un fragment de frescă, pentru a-l salva într-o arhivă a (post)umanității, devine la rândul ei, o infra-lectură a materialității sale actuale. În cazul picturii parietale pierdute a lui Leonardo, de la Firenze, *Battaglia di Anghiari*, de care de asemenea m-am ocupat, textul este din nou extrem de prezent, ca sursă de documentare pentru artist, text de

cancelarie, documente cu caracter practic, cartoane și desene, corespondență etc. Așadar, textul nu pierde din pregnanță, ci doar lasă în avanscenă obiectele culturale accesibile în perioadele pre-moderne la scară largă.

Acest ultim subcapitol reprezintă puntea principală între cercetările mele anterioare, sistematizate pe cele patru dimensiuni menționate, și programul de cercetare prezent și viitor (atât cât îl pot prevedea acum). Dispozitivele reprezentării, în care explorez relația dintre text, imaginea abstractă și imaginea vizuală, obiectul de artă și alte tipuri de obiecte culturale, arhitectura și perimetrele urbane patrimoniale, reprezintă unul din elementele principale ale cercetărilor mele din prezent și ulterioare. Fie că am studiat imaginarul colectiv, forme de imaginar cultural, obiecte culturale individuale sau rețele de obiecte, sau conștiința istorică a autorului (principe-cărturar, artist sau cercetător modern), am plasat permanent obiectul de cercetare, interdisciplinar și pluriperspectivist, în context/e. Hermeneutica istorică nu a concurat, ci a completat mereu în studiile mele arheologia ideilor și o anumită aprehensiune către sistematizarea fenomenelor și a (*meta*)obiectelor culturale, pentru a le putea urmări contextual rolul și funcțiile epistemice sau ontologice.

În al doilea capitol al primei părți, „Edificare și inovație. Discurs și instituție”, am prezentat mai întâi „Portofoliul profesional” (respectiv cariera academică: discipline în *Studii culturale vizuale*; discipline introduse în România, precum *Urban Cultural Studies*; activități instituționale și fondare de structuri didactice și de cercetare, cum ar fi SD SITT/ CESI și programele sale de studii; burse și stagii internaționale; colaborări instituționale; participări în comisii de îndrumare și de susținere a tezelor de doctorat; recunoașterea științifică; organizare de activitate de cercetare și de reprezentare; activități editoriale etc.). Am prezentat apoi un subcapitol intitulat „Pentru un program doctoral: Studii urbane culturale”, în care am sintetizat direcțiile de cercetare din prezent (poate fi coroborat, spre exemplu, cu proiectele editoriale internaționale de medievistică), pe care intenționez să le dezvolt într-un program de îndrumare doctorală; pentru acesta din urmă am avansat câteva noi propuneri teoretice, în completarea modelelor și metodelor de lucru anterioare, cu referințe la teorii contemporane.

În a doua parte a tezei m-am referit la: (a) proiectele de cercetare pe care le-am inițiat, coordonat sau din echipa cărora am făcut parte ca membru, cu precizări despre atribuții și mai ales despre rezultate; (b) atribuțiile de organizare și de gestionare de activități didactice, asumate timp de 30 de ani la Universitatea din București; (c) *mediul* pe care l-am creat pentru studenți, cadre didactice și colaboratori, pentru studiu și cercetare, la Universitatea din București, în Facultatea de Litere, în mod special în două departamente ale sale, în domeniul *Studii culturale*.

Am căutat să răspund astfel, sistematic, la toate punctele stabilite prin metodologia abilitării. Cea mai importantă rămâne însă experiența de cartografiere și organizare (sau regăsire?) retrospectivă a unui sens, a unui *plan de vie* (Paul Ricœur), în urma acestui provocator exercițiu de hermeneutică aplicat propriei bio-bibliografii.